

FTAMP 16.31.41

А.А. Молдабаева (orcid -0000-0003-0385-5541)

Қазақ тілі мен әдебиеті магистрі, аға оқытушы
М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Тараз қ., Қазақстан
e-mail: ainur.aitmuhan_82@mail.ru

<https://doi.org/10.55956/BVOE3084>

АБАЙ МЕН ШӘКӘРІМНІҢ АДАМ ЖАЙЛЫ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ КӨЗҚАРАСТАРЫ

Аңдатпа. Мақалада Абай мен Шәкәрімнің адамгершілік жайлы көзқарастары салыстырыла отырып, түсініктеме берілді. Абай Құнанбаевтың адамгершілік, тәрбие мәселесіне философиялық-педагогикалық көзқарастары қарастырылады. Әр адамның өмірінде моральдық принциптер мен адамгершілік құндылықтарды қалыптастырудың іргелі жалпыадамзаттық мәселелеріне ерекше назар аударылады. Абай мен Шәкәрімнің поэтикалық шеберлігін шексіз, терең мұхитпен салыстыру болып табылады. Сөздің керемет суретшісі, нәзік лирик, сөз шебері және бәрінен бұрын өте ақылды ақын екедіктері айтылады. Бұл пікір олардың өмір аспектілері туралы әндерімен, философиялық дүниетанымымен және дана сөздерімен, әсіресе дін туралы ойлары мен идеяларымен байланысты.

Тірек сөздер: адамгершілік тәрбие, қағидаттар, әл-ауқат, гуманистік бағыт, ұйымдар, ілім.

Кіріспе. Нарықтық экономиканың шеткері аймақтарында таралған қатал психология халықтың моральдық денсаулығына айтарлықтай зиян келтірді. Сондықтан біздің заманымызда қоғамдағы өмір салтын түбегейлі өзгертетін өте маңызды өзгерістер орын алуда. Абай мен Шәкәрімнің әлеуметтік-адамгершілік идеяларына қайта оралу қажет, өйткені оларда адамгершілікке негізделген принциптер: бірлік пен толеранттылық. Заң, шарт, экономикалық орындылық қажет, бірақ жеткіліксіз тұрақтылықтың, әл-ауқаттың төмен болуы, қазіргі адамзаттың өміріне ықпалын тигізді [1].

Әлеуметтік идеал толыққанды кемелді адамдардың «бірлігін» және адамның өзін өзгерту шарты мен үлгісі ретінде қарастырылады жоғары адамгершілік құндылықтарға сәйкес. Жабық мәдениетте жүзеге асырылмайтын адамгершілік туралы ұғым Абайдың да, Шәкәрімнің де мақсаты болды. Ол мақсатқа жету үшін адамның мінсіз, шынайы әрекеттері арқылы жүзеге асырылатынын жазды.

Зерттеудің шарттары мен әдістері. Мәдениет әрқашан идеалдың қызмет етуімен байланысты. Себебі оның объективті формалары адамның сезімінен тұрады. Әрбір өтініш жалпы адамзаттық мәдениет-бұл кез-келген мағынаның ашылуы, өйткені мәдениет- бұл адамның адамгершіліктері мен ойларының өрісі. Бұл- қазіргі қоғам. Жалпы адамзаттық мәдениетке өткеннен қараған сайын. Көзқарас өзгере береді. Әр жолғы көрініс басқаша болып, рухани мәдениет қалыптасып, өмірлік ұстанымдар өзгереді. Кез келген тарихи мәдениетте қалыптасқан қызмет тәсілінің өзіндік ерекше мақсаты бар., Мақсат-адамның белгілі бір маңызды күштерін білдіреді, яғни адамөмірінің маңызы мен мәнін түсіндіреді. Гуманистік бағыттағы мәдени

қызметті қалыптастырудың мағынасы: жеке тұлғалардың нақты мүмкіндіктерін қалыптастыру.

Мәдениеттің қалыптасу маңызы, адамның өткенін және болашағын жарқын етеді. Мұнда өзара баю процесі жүреді. Өзімізге басқа дәуірдің көзімен қарау, өзіміздің рухани мәнділігімізді тереңдету, бүгінгі іспен өткен істі саралау, өзіміз өмір сүріп жатқан тарихи шындықты түсіну процесі жүреді. Яғни, тарихи процеске панорамалық қарауға мүмкіндік береді. Дүниенің мағыналық байлығы ішкі жан дүниесінде тәжірибеге айналып, тұлға, қазіргі қоғамның рухани мәдениетін байытады [2]. Бұл тұрғыда қазақтың ұлы ойшылдары Абай мен Шәкәрімнің шығармашылығы басқа дәуірдегі халықтардың ойшылдарымен бір мәдени-тарихи кеңістікте болды. Абай адамзатты нәсілге, діни конфессияға бөлмейді, саяси ұйымдар адамзат әлемде тең құқылы болу керек дейді. Абай да, Шәкәрім сияқты, адамзаттың бейбітшілік пен келісімде өмір сүріп үйренетініне нық сенген. Олай болса, Шәкәрім, адамзатты бейбіт өмір сүруге қалай үйрету керек? - деген сұрақтың жауабын іздеді. Ол қоғамдық прогрестің негізі ретінде Чарльз Дарвиннің табиғи эволюционизмін қабылдамай /табиғи сұрыпталу, тіршілік үшін күрес ұғымдарын негізгі алды. Шәкәрім «Үш ақиқат» очеркінде табиғаттың да, адамзат тарихының да негізгі мазмұны ретінде рухтың шығармашылық эволюциясын ой елегінен өткізді.

Қатып қалған адам мәселесі өмір бойы проблема болып қалмайды. Ол өзінің тарихи дәуіріне тән «заман рухын» шұғыл түрде қамтиды. Тарихи дәуірлердегі көрнекті ойшылдардың ілімдері қоғамдық процестің белгілі бір кезеңінің қажеттіліктерін көрсететін тұлға туралы өзіндік идеалды қалыптастырды. Сонымен бірге адам мәселесін зерттеуде бірін-бірі алмастыратын нақты тарихи дәуірлердің сабақтастығы мен қисынды байланысы үнемі қадағаланып отырды.

Мәселе күрделі және сан түрлі. Ол мәселелердің тұтас кешенін қозғайды – жалпы философиялық, этикалық, эстетикалық, психологиялық және т.б.

Зерттеу нәтижелері. Адамның санасы қандай да бір абстрактылы, табиғи-ғылыми немесе практикалық сұрақтармен айналысса да, бұл толғаулардың барлығы өздерінің сыртқы мақсатынан басқа, әрқашан адамның өзімен, оның ішкі мәнімен немесе оның қажеттіліктерімен байланысы туралы астарлы оймен бірге жүреді. Бостандық пен адам игілігіне жету қоғамдық-саяси және ғылыми-техникалық прогрестің мәнін қамтиды, өнер адамның сырын түсінуге ұмтылады, ол адамның кез келген әрекетін шабыттандырады. Адам іс-әрекетінің барлық алуан түрінен оның адамның өзіне бағытталған өзегін алып тастасақ, кез келген әрекеттің мақсаты да, оның қозғаушы стимулдары да жойылады. Шәкәрім де Абай, А. Швейтцер сияқты өмірді қастерлеуді насихаттаған. Дүниеде өзін табу және өзіне тыныштығын табу - адамның өзін-өзі жетілдіру жолы.

Абай да айтқандай, адамгершілік сүйіспеншілік пен бірлікке кемел адам ғана жетеді. Бұл түсінікті: адам - бұл әлемдегі өзінше бір әлем! Оның ішінде ғаламдағыдан кем емес құпиялар бар. Оның үстіне адам – ғаламның басты сыры. Ал егер материалдық дүниені білу үшін сарқылмайтындығы туралы айтатын болсақ, адам соншалықты сарқылмайтын - табиғаттың теңдесі жоқ тәжі. Бұл құбылыстың құпиясы оған еруге тырысқан сайын, күшейе түседі. Алайда, бұл мәселенің тұңғышы оны қорқытып қана қоймайды, керісінше, магнит сияқты өзіне көбірек тартады.

Тұлғаны іс-әрекет субъектісінің әлеуметтік-адамгершілік мүмкіндіктерін ашатын, оның маңызды күштері арқылы ғана түсінуге болады. Осыдан «адам болу» формуласы: қоғамдық қатынастардың әлеуметтік субъектісімен иелену өлшемін, оның қызметінің өлшемін білу дегенді білдіреді.

Ғылыми нәтижелерді талқылау. Абай философиясындағы адам мәселесі қазақ қоғамы жағдайында әлеуметтік және жеке өмірдің тұрақты адамгершілік принциптерін іздеу мәселесі ретінде қалыптасқан. Ол үшін адам әлеуметтің және өзін-өзінің саналы тіршілік иесі. Абай қазіргі демократия түсінігінің негізін құрайтын «жалпы адамзаттық құндылықтар» деп аталатын бірқатар қағидаларды тұжырымдаған болатын. Ол ең жоғары адами құндылықтар – білімділік, адалдық, жанашырлық деп айтқан болатын. Ол өзінің еңбектерінде толеранттылық қағидаты бойынша халықтардың тату-тәтті өмір сүруіне ерекше мән берді. Басқа халық өкілдерін «құндылықтарымызға қауіп төндіретін жау» ретінде қабылдау халықтар арасындағы өзара түсіністіктегі басты кедергі болып табылады, бұл өз кезегінде ортақ мақсаттар мен ортақ құндылықтарды жүзеге асыруды қиындатады. «Жақсылық жасау- әр адамның парызы», деп Абай жазған болатын. Бұл әсіресе билік тапсырылған адамдарға қатысты – олар лайықты және жоғары адамгершілікті болуы керек, өйткені олардың ұстанымы сенімге нұқсан келтіруі, тыныштық пен қоғамның негіздерін бұзуы мүмкін. Ол өзінің шығармашылығымен, практикалық белсенділігімен осындай финалды жақындатуға ұмтылды. Абай қазақ кедейлерін белсенді әрекет етуге шақырды. Ойшыл дала тектілерінің әлеуметтік-адамгершілік көзқарастарынан тайсалмай, оларға қарсы батыл да табанды күрес жүргізіп, халықты осыдан айыруға тырысатын қарапайым, халықтың мүддесін қорғау саласындағы нағыз қаһарман деп санады. Ол өз замандастарын келеңсіз істерді ойлауды, оларға жасырын ашулануды тоқтатып, олардың ұмтылыстарына сәйкес белсенді әрекет етуге шақырды. Ойшыл адамдарды адамның өмірі тым қысқа және тым өткінші болуы шабыттандырды. Біз бұл жер бетінде ұзақ болмаймыз. Біз бір-бірімізге қонаққа барамыз, сонда неге қастық болып, бір-бірімізге азап пен жамандық жасаймыз?.. «Адамзат адамның досы. Себебі, туып-өскен, өскен ортаң, мұқтаждық, бақытсыздық – бүкіл болмысың, шыққан жерің, баруға тиісті жерің, бүкіл тағдырың басқа адамдардың тағдырындай. Абай мінез-құлық пен іс-әрекетте әдептілікті, қарым-қатынаста адалдықты жақтайды».

«Адамның мұң-мұқтажына жауап беру, жанашырлық, қайырымдылық сияқты адам бойындағы ең жақсы қасиеттердің бәрі жүректен туады. Тіпті асығыс жүректен шығады. Ал тіл жүрекке мойынсұнғанда өтірік болмайды, ал тіл өтірік айтса, жүрек жәй алданады. Абай бұл ұғымға ерекше гуманистік мән берді; Ол жүректі адамның асыл, ең жақсы қасиеттері – мейірім, мейірімділік, әділдік, ізгілік, ар-намыс, ар-ождан, т.б. мекені деп санаған [3]. Оның ойынша, ақыл, жүректен тыс күш жақсылықтың орнына жамандық жасай алады. Сондықтан ол былай деп жазады:

«Ақылыңызды, күшіңізді және жүрегіңізді бірге ұстаңыз,
Сонда ғана сен толық боласың».

Шамасы, осы жолдарда, негізгі мағыналық жүктеме, адамгершілік тұлғаны тәрбиелеу процесіндегі түпкі мақсатты білдіретін «толық» сөзіне түседі. Ақын жарасымды тұлғаны қалыптастыруға ерекше мән беріп, оны адамгершілік пен гуманистік қасиеттермен дарытты. Абай адамгершілікті «адам болу», «адамгершілік», «толық тұлға», «кемел адам» деген

философиялық ұғымдармен белгіленетін этикалық ұғымдардың терең біліммен байланысы ретінде көрсетеді. Шәкәрімнің адамның қайта туылуы туралы өзіндік концепциясы адамгершілік мазмұны жағынан Абай идеясына жақын. «Ақылы, ары бар, бауырына мейірімі бар адамдар бірін-бірі құртып, қырылып, өмір сүре алмайды. Адамның жақсы өмір сүруінің негізі – адал еңбек, саналы ақыл, адал жүрек болуы керек. Міне, барлығын билейтін үш қасиет. Оларсыз адам өмірде тыныштық пен келісімді таба алмайды.

Абай гуманистік мұраттарды алға тарта отырып, ақыл-ойды шексіз игі істерге сүйіспеншілікпен ғана жетілдіруге болатынын атап өткен. Олай болса, отыз сегізінші қара сөзде адамгершілік мәселесін қозғай отырып, ақын былай деп жазады:

«Отбасыңды ескере отырып, бүкіл адамзатты сүй,
Бұл әділеттіліктің нағыз жолы».

Мораль философиясы адамның әрекеттерін моральдық және моральдық емес деп бөледі. Дін ғалымдары моральдық әрекеттерді өздері әлсіз деп санайтын адамның өзіне емес, оған жоғарыдан келген әмірге тәуелді етеді.

Мұнымен Абай ағартушы ретінде келісе алмайды. Оның ойынша, бәрі білімге байланысты. Біз жиі еститін сөз: «ар-ұжданы бар адам азғындық жасай алмайды. Абайдың замандасы, неміс философы Ницше осылай дейді:

«Адамды аяудың қажеті жоқ, тек ақылға бағыну керек, сонда әрекет моральдық болады. Ол, әрине, қиналғандарға ақыл керек екені дұрыс, бірақ альтруистік қадам үшін жүректің болуы маңыздырақ» [4].

Қорытынды. Адамның күші – ақиқатты ақыл арқылы тануында. Алла тағала адамға ақыл-парасат берді және адамның осы сыйды дамыту және жақсарту құқығын берді. Бұл оның мақсаты, жердегі миссиясы. Бірақ білімнің нәтижесі, тіпті тамаша болса да, адамзатқа зиян, орасан зор апаттар әкелуі мүмкін. Демек, Абай салқын көңілмен ақылға нұр құйып, игі істер жолына бағыттайтын жылы жүрекпен міндетті түрде қатар болуы керек деп есептейді. Ақынның терең сенімі бойынша салқын ақыл мен жылы жүрекке ерік-жігерден туған парасаттылық, салмақтылық, сабыр керек. Үшеуінің: ақыл, жүрек, ерік-жігердің бірігуі ғана адамда көріпкелдік пен данышпандықты шақырады:

«Жүрек пен ақылды соқтырушы ғана
Иілмейтін ерік – биіктерге жетеді»

Адамзатта жеке тұлғаның ізгі қасиеттері мен барлық адамгершілік қасиеттері синтезделеді. Абай үміт философиясын жасады, оған сәйкес болашақ үрей болудан қалады, халықтар тату-тәтті өмір сүретіндіктен, адамзат осындай өмірлік тәртіптің әлеуметтік-адамгершілік өзегіне айналуы керек.

Әдебиеттер тізімі

1. Серікбаева, Қ. Абай. Сөздер кітабы. Өлеңдер [Мәтін]: аударма. қаз. / Қ.Серікбаева, Р.Сейсенбаева. - Алматы: Ел, 1993. – 39 б.
2. Құнанбаев, А. Өлеңдер. Өлеңдер. Проза [Мәтін] / А.Құнанбаев. - М.: ГИХЛ, 1954. – 311 б.
3. Абай. Түзету сөздері. Шәкәрім ұмытылғандардың жазбалары [Мәтін] / Абай. – Алматы: Ғылым, 1994. – 101 б.
4. Құнанбаев, А. Өлеңдер ерлер өлеңдері [Мәтін] / А.Құнанбаев. – Алматы: Ғылым, 1977. – Т.1. – 252 б.

Мақала редакцияға 07.11.22 түсті.

А.А. Молдабаева

Таразский региональный университет им. М. Х. Дулати, г. Тараз, Казахстан

ФИЛОСОФСКИЕ ВЗГЛЯДЫ АБАЯ И ШАКАРИМА НА ЧЕЛОВЕКА

Аннотация. В статье были даны разъяснения, сравнивая взгляды Абая и ученика на нравственность. Рассматриваются философско-педагогические подходы Абая Кунанбаева к проблеме нравственности, воспитания. Особое внимание в жизни каждого человека уделяется фундаментальным общечеловеческим проблемам формирования нравственных принципов и нравственных ценностей. Поэтическое мастерство Абая и Шакарима-это сравнение с бескрайним, глубоким океаном. Говорят, что он великий художник слова, тонкий лирик, мастер слова и, прежде всего, очень умный поэт. Это мнение связано с их песнями об аспектах жизни, их философским мировоззрением и мудрыми словами, особенно их мыслями и идеями о религии.

Ключевые слова: нравственное воспитание, принципы, благополучие, гуманистическая направленность, организации, учение.

A.A.Moldabaeva

M.Kh. Dulaty Taraz Regional University, Taraz, Kazakhstan

PHILOSOPHICAL VIEWS OF ABAI AND SHAKARIM ON MAN

Abstract. The article was commented on, comparing the views of Abai and my student on morality. The philosophical and pedagogical views of Abay Kunanbayev on the problem of morality and education are considered. In the life of each person, special attention is paid to the fundamental universal problems of the formation of moral principles and moral values. The poetic skill of Abai and Shakarim is a comparison with the endless, deep ocean. It is said that he is a great artist of the word, a subtle lyricist, a master of the word and, above all, a very intelligent poet. This opinion is related to their songs about aspects of life, their philosophical worldview and wise words, especially their thoughts and ideas about religion.

Keywords: moral education, principles, well-being, humanistic orientation, organizations, doctrine.

References

1. Serikbayeva, K. Abay. Sözder kitabı. Öleñder [Word book. Poems]: translation. Goose. / K. Serikbaeva, R. Seisenbaeva. - Almaty: EI, 1993. - p. 39.
2. Kunanbayev, A. . Öleñder. Öleñder. Proza [Poems. Poems. Prose] / A. Kunanbayev. - Moscow: GHL, 1954. - 311 p.
3. Abay. Tüzetw sözderi. Şäkärim umitilğandardıñ jazbaları [Correction words. Shakarim's Notes of the Forgotten] / Abai. - Almaty: Science, 1994. - 101 p.
4. Kunanbayev, A. Öleñder erler öleñderi [Poems men's poems] / A. Kunanbaev. - Almaty: Science, 1977. - Volume 1. -252 p.